

ABDULHAMID CHO'LPON IJODI TARIXIDAN

Mahmudov Zoirbek Tohirjon o'g'li

Andijon davlat pedagogika institute Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqola Jadid adabiyotining yirik namoyondasi Abdulhamid Cho'lponning ijodi faoliyati tarixiga bag'ishlanadi. Abdulhamid Cho'lpon xalqni ozodlikka, ma'rifatga chorlash uchun adabiyotni o'tkir qurolga aylantira olishni isbotlab bergan jadiddir. Ko'plab maqola va asarlari bizgacha yetib kelmagani, barchamizni qayg'uga soladi, biroq maqola orqali oz bo'lsada Abdulhamid Cho'lponning ba'zi asarlariga sharxlar hamda ma'lumotlar keltirib o'tganmiz.*

***Kalit so'zlar:** "Adabiyot nadir?" nomli maqolasi, Turkiston muxtoriyati, "Ozod turk bayrami" she'ri, Cho'lpon she'riyati, "Kecha va kunduz" roman-dilogiyasi*

Abdulhamid Cho'lponning dunyoqarashi o'zi o'qigan gazeta-jurnallar, aniqrog'i, jadidchilik g'oyalari ta'sirida shakllandi: u o'zi qurshab turgan ijtimoiy muhitni, o'zi quvohi bo'lib turgan voqea-hodisalar mohiyatini jadidchilik ruhidan kelib chiqib tushinadi va baholaydi. Shu bois Cho'lpon adabiyotdagi ilk qadamlaridanoq ijodiy kredosini aniq belgilab, butun kuch-g'ayratini "millatni uyg'otish" maqsadiga sarf etish, bu yo'lda badiiy so'zni vosita qilishga qaror bergan edi. Uning matbuotdagi ilk chiqishlari qatorida sanaluvchi "Adabiyot nadir?" va "Muhtaram yozg'uchilarimizga" nomli mo'jaz maqolalari shundan dalolat beradi.

“Adabiyot nadir ?” nomli maqolasida so‘z san’atining xossalaridan so‘z ocharkan, Cho‘lpon adabiyotning ijtimoiy hayotdagi o‘rni, vazifalariga diqqat qiladi va uqdiradiki: “Adabiyot yashasa, millat yashar. Adabiyoti o‘lmag‘on va adiblar yetishtirmog‘on millat oxiri bir kun hissiyotdan, o‘ydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz bo‘lur”. Cho‘lpon tushinchasidagi adabiyot millatni inqirozdan saqlashi, uning taraqqiyotiga xizmat qilishi darkor. Muallif ommaning adabiyotga befarq, hatto o‘tmishda yaratilgan “ta’rixii umumiy larni o‘qub anglamoqdin” yiroq ekanligidan tashvish chekadi. Ovro‘pa xalqlarining adabiyotga tamom o‘zgacha munosabati haqida havaslanib yozadi, ularning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot masalasida ilgarilab ketishi omillaridan birini shunda ko‘radi.

Jadidchilik harakati millatning ma’rifatli qilish , taraqqiy ettirish orqali ko‘zlangan boshqa maqsad yurt ozodligi, istiqlol bo‘lganligi ayon. Biroq o‘sha davr sharoitida bu maqsadni oshkor etish , xususan, chor senzurasini ko‘rigidan o‘tuvchi nashrlarda istiqlol g‘oyalarini ochiq-oshkor ifodalash mumkin bo‘lmagan hodisa edi. Shunga qaramay , gazeta-jurnal sahifalaridan bot-bot shu g‘oyaning uchqunlari sachrab turardiki, bu uchqunlar omma yuragida shu buyuk g‘oya olovini yoqishga qaratilgandi. Bu o‘rinda biz, avvalo, keyinchalik millatchilik deb qaralgan millatparvarlik ruhini nazarda tutmoqdamiz.

1917-yilning 26-29-noyabirida Qo‘qonda to‘plangan IV Turkiston umummusulmon syezdi Turkiston muxtoriyatini e’lon qildi. Cho‘lpon muxtoriyatni quvonch bilan qarshilaydi. Muxtoriyat gimni deyishga arzigulik “Ozod turk bayrami” she’rida uning shu kunlardagi ko‘tarinki ruhi, g‘ururi va iftixor tuyg‘ulari barq urib turadi:

Ko‘z oching, boqing har yon!

Qardoshlar qanday zamon!

Shodlikka to‘ldi jahon!

Fido bu kunlarga jon!

Ahmad Zakiy Validiyning ma'lumot berishicha, Cho'lpon 1917-1918-yillarda bir guruh turkistonliklar bilan Orenburgga borib, u yerda Boshqirdiston hukumati raisining kotibi vazifasidan ishlagan. Katta umid bilan qaragani Turkiston muxtoriyati qonga botirilganda Cho'lpon Orenburgda edi. Ma'shum 1918-yil fevraldagi Qo'qon voqealari bevosita shohid bo'lmagan Cho'lpon muxtoriyatning mag'lubiyati sabablarini hissiyotga berilmay, xolis tahlil qilish imkoniga ega edi.

Cho'lponning ilk merosi "Uyg'onish", "Buloqlar", "Tong sirlari", "Soz" nomli to'plamlarida, "O'zbek yosh shoirlari" nomli majmuada jam etilgan. Bundan tashqari, ko'plab asarlari vaqtli matbuotda nashrlarida e'lon qilib borilgan. Cho'lpon hibsga olinganida uyidan qo'lyozmalari-yu she' daftarlari, kundaliklari ham olib ketilgan bo'lib, ularning keying taqrizi hanuz ma'lum emas. Shoirning oxirgi o'n yil ichida yozib, matbuotda chiqara olmagan she'rlari shu tufayli bizga yetib kelmagan. Cho'lponni yaqindan bilgan zamondoshlari uning o'sha og'ir vaqtlarda ham dilbar she'rlari bitganini xotirleydilar. Biroq "Soz" to'plamiga kirgan she'rlardan (bular, ma'lumki, ko'proq murosa uchun yozilgan edi) boshqa bu davrda yozilgan lirik asarlari bizga noma'lum. Cho'lponning 1937-yilda "Jo'r" nomli to'plam tartib bergani va nashriyotga topshirgani ma'lum, biroq muallif qamalgach, uning qo'lyozmasi ham izsiz yo'qolgan.

30-yillarning boshida Cho'lpon "Kecha va kunduz" roman-dilogiyasiga qo'l urdi. Uning birinchi qismi- "Kecha" romanini Cho'lpon Moskvada ekanida yozib tugatgani haqida ma'lumotlar bor, sirasi, adibning 1937-yil aprelida Yozuvchilar uyushmasida aytgan gaplardan ham shu narsa anglashilib turadi. Cho'lpon bilan Moskvada bordi-keldi qilib turgan Y.Maqsudov+ va V.Rashidovlarning xotiralarida "Kecha" ning tugallangan vaqti turlicha ko'rsatiladi. Y.Maqsudov Cho'lpon bu romanni 1934-yilda tugatganini aytsa, V.Rashidov 1933-yil kuz oylarida adibning uyida mehmon bo'lganlarini eslab: "Bizga choy berib, qo'liga yozilgan varaqlarni olib, "Men "Kecha va kunduz" degan roman yozayotibman, hozir "Kecha" ni tugatdim. Yana bir ko'rib chiqishim qoldi, mana 3-4 sahifasini

o‘qib beray”, deb qo‘lidagi qo‘lyozmani o‘qiy boshladi. O‘qish bir joyga borganda, har uchovimizning ham miyamizda “bu roman dunyo yuzini ko‘rarmikan?” degan savol ko‘ndalang turardi. Biz Cho‘lponning fikrini so‘raganimizda , u sukutga ketib, “Bilmadim, ruxsat berarmikanlar, yoki shuncha yozilgan she‘rlarim singari qayerlarda qolib ketarmikan” , deb qo‘ydi”, - deb yozadi. V.Rashidov xotiralarida Cho‘lponning shu yil oxirlarida Moskva safarida bo‘lgan A.Ikromovga roman qo‘lyozmasini o‘qish uchun berib yuborgani ham aytiladi. V.Rashidov aytganidek, 1933-yil oxirlarida tugatgan bo‘lishi kerak. Asar diologiya sifatida rejalashtirilgan bo‘lib, uning birinchi qismi- “Kecha” romani 1936-yilda nashr etildi.

Xullas yangilikka o‘ch adibning bu romani milliy romanchiligim rivojiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan asar edi. Afsusli, roman bir yil o‘tmayoq taqiqqa uchragani, ikkinchi qismining izsiz yo‘qolgani sabab bu narsa amalga oshmadi. Undan o‘rganish mumkin va lozim ko‘p jihatlar mavjudki, endilikda u yosh adiblar uchun tajriba maktabi bo‘la oladi. Aytmoqchimizki, Cho‘lponning romanchilik bobidagi ijodiy tajribalarini nihoyasiga yetkazish va u kutgan darajadan-da o‘tkazish nosirlarimizning yosh avlodi zimmasidagi qarzdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Jadidlar.Abdulhamid Cho‘lpon.Yoshlar Nashriyoti Uyi,Toshkent, 2022y
2. Karimov N. Cho‘lpon.- Toshkent, 1991. 13-bet.
3. Cho‘lpon. Adabiyot nadir?- Toshkent, 1994. 211-212-betlar.
4. Jadidlar.Abdulhamid Cho‘lpon,“Zabarjad Media”,Toshkent-2022-y.